

Barbora Vegrachtová a kol.

TERORISMUS A RADIKALIZACE V ČESKÉ REPUBLICE

Možnosti detekce rizikových osob

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Vegrichtová, Barbora, 1978-

Terorismus a radikalizace v České republice : možnosti detekce rizikových osob
/ Barbora Vegrichtová a kol.. -- Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2022. -- 1 online
zdroj

Obsahuje bibliografie a rejstřík

ISBN 978-80-271-6709-8 (online ; pdf)

* 316.4-028.81 * 329.055 * 323.28 * 316.624 * 364-781.2 * 001.83 * (437.3) *
(048.8:082)

- radikalizace -- Česko
- radikalizace -- interdisciplinární aspekty
- extremismus -- Česko
- extremismus -- interdisciplinární aspekty
- terorismus -- Česko
- terorismus -- interdisciplinární aspekty
- rizikové chování -- Česko
- včasná detekce (sociální problémy) -- Česko
- kolektivní monografie

316.4 - Sociální procesy [18]

Barbora Vegrachtová a kol.

TERORISMUS A RADIKALIZACE V ČESKÉ REPUBLICE

Možnosti detekce rizikových osob

ACAS

AKTIVNÍ TROJICE
STH
KINE POINΣH

GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Kolektivní odborná monografie je vydána jako výstup projektu bezpečnostního výzkumu Ministerstva vnitra České republiky Detekce radikalizace v kontextu ochrany obyvatelstva a měkkých cílů před násilnými incidenty VI20192022117 řešená v rámci Fakulty biomedicínského inženýrství, Českého vysokého učení technického v Praze.

doc. PhDr. Barbora Vegrichtová, Ph.D., MBA a kolektiv

Terorismus a radikalizace v České republice Možnosti detekce rizikových osob

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 8704. publikaci

Autorský kolektiv:

doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc., dr. h. c.
Mgr. Tomáš Diviš, MSc
Mgr. Monika Donevová, Ph.D.
doc. PhDr. Mgr. David Krámský, Ph.D.
PhDr. Iva Lišková, Ph.D.
PhDr. Jana Mottlová, Ph.D.
Mgr. Pavel Ťupek, Ph.D.
doc. PhDr. Barbora Vegrichtová, Ph.D., MBA
Mgr. Lukáš Vilím, Ph.D.

Recenzovali:

prof. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, Ph.D.
Ing. Mgr. Iveta Turková, MBA
PhDr. Miroslav Scheinost

Redakce a korektury Jana Kubínová
Grafická úprava Jan Šístek
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 280
Vydání 1., 2022

Vytiskl Tribun EU s.r.o., Brno

© Grada Publishing, a.s., 2022
Cover Photo © archiv autorky

ISBN 978-80-271-6710-4 (ePub)
ISBN 978-80-271-6709-8 (pdf)
ISBN 978-80-271-3126-6 (print)

Obsah

Předmluva	9
1 Radikalizace z pohledu forenzní psychologie s důrazem na problematiku osamělých vlků	11
1.1 Extrémní násilí jako klíčové téma radikalizace	12
1.2 Seberadikalizace jako cesta k extrémnímu násilí	17
1.3 Nakažlivost útoků na měkké cíle	27
1.4 Posuzování nebezpečnosti osamělých vlků	29
Shrnutí	45
Literatura	46
2 Odhalování násilného extremismu a hodnocení rizika radikalizace	51
2.1 Operacionalizace teoretických konceptů	52
2.2 Strukturovaný nástroj z pohledu bezpečnostní praxe	56
2.3 Slabiny přístupů k odhalování radikalizace	63
2.4 Účinné odhalování, předcházení a potlačování hrozby násilného extremismu	65
Literatura	67
3 Možnosti propojení penitenciární péče, postpenitenciární péče a programů prevence v rámci resocializace problematických osob	70
Literatura	86
4 Koncept morálních emocí a morální integrity jako klíčové východisko interpretace předpokladů kriminálního chování	88
4.1 Současný stav a kognitivně orientovaný výzkum morálky	89
4.2 Psychologická rovina interpretace	90
4.3 Morální afekty a emoce v základním výzkumu	91
4.4 Charakter a struktura konceptuálního vědomí emocí (<i>conceptual emotional knowledge</i>)	93
4.5 Širší kulturní souvislosti	94

4.6	Koncept morální integrity jako vztah mezi „emocí“ studu a ctností	95
4.7	Integrita a narativita Já	104
	Literatura	107
5	Salafitský džihádismus: případová studie České republiky	113
5.1	Terminologie a kontextualizace	114
5.2	Ideologie salafitského džihádismu a pojetí džihádu	118
5.3	Salafismus v ČR	123
5.4	Ospravedlnění extremismu	144
	Shrnutí	148
	Literatura	150
6	Možnosti detekce radikalizace a extremismu v podmínkách alternativních trestů v gesci Probační a mediační služby	156
6.1	Probační a mediační služba (PMS)	157
6.2	Detekce radikalizace a extremismu	162
6.3	Kazuistika	166
6.4	Programy zacházení v českých věznicích	170
6.5	Moderní nástroje pro detekci radikalismu, extremismu a vyhodnocování rizik	172
	Shrnutí	173
	Literatura	173
7	Sociální sítě – <i>hate crime</i> – <i>hate speech</i>	176
7.1	Nástroje bezpečnostního systému ČR určené k řešení nenávistných projevů v síti internet	179
7.2	Současná legislativní úprava řešící nenávistné projevy na sociálních sítích	184
7.3	Pohled českých soudů na nenávistné projevy na internetu	196
	Shrnutí	198
	Literatura	200
8	Radikalizace a terorismus v kontextech covidové pandemie	204
8.1	Úvod do problematiky	204
8.2	Teroristické útoky v době pandemie	205

8.3	Interference konspiračních teorií, pandemie a soudobého extremismu	209
8.4	Pandemie covid-19 optikou džihádistického terorismu . . .	217
8.5	Radikalizace v online prostoru	220
	Literatura	235
9	Interference problematiky radikalizace a bezpečnostních aspektů migrace	241
9.1	Migrace v aktuálních souvislostech	242
9.2	Migrace a terorismus optikou bezpečnostních výzev současnosti	243
9.3	Migrace v rétorice extremistů i široké veřejnosti	259
9.4	Reflexe nejvýznamnějších poznatků	265
	Literatura	268
	Závěr	273
	Jmenný rejstřík	275

Předmluva

Publikace, která se čtenáři dostává do rukou, je výsledkem dlouhodobého studia a zkoumání předmětné problematiky v kontextech událostí a situace v ČR. Ambicí tohoto textu a celého autorského kolektivu bylo představit bezpečnostní hrozbu radikalizace a terorismu z pohledu různých vědních oborů, optikou akademické sféry, ale i bezpečnostní praxe. Multidisciplinární přístup se autorům jeví jako velmi efektivní a koreluje se zaměřením vědecko-výzkumného bezpečnostního projektu, na kterém se jednotliví odborníci z výzkumného týmu podíleli. Kontexty radikalizace totiž mají velmi široký rámec, zejména ve smyslu faktorů, které tento rizikový proces spouští, urychlují či umocňují. Včasná detekce počínající či probíhající radikalizace jednotlivců může představovat rozhodující okamžik, který v konečných důsledcích může přispět k prevenci aktů extrémního násilí, či dokonce zabránit teroristickému incidentu.

Hlavním poselstvím této publikace je upozornit na některé souvislosti radikalizačního procesu a společenských jevů, jimž v současném moderním světě a turbulentní době české obyvatelstvo čelí. Právě z těchto důvodů autoři v rámci jednotlivých kapitol reflektují aktuální bezpečnostní situaci, konkrétní případy spojené s extremismem a terorismem, jež se odehrály nebo mají vazby na české prostředí, ale i další významné události a trendy lokální i globální povahy.

Z výše uvedených důvodů jsou v textu diskutovány současné strategie extremistické propagandy v kyberprostoru, nebezpečí online radikalizace, příležitosti a výzvy identifikace radikalizovaných jedinců, analýzy rizik, interference migrace a terorismu a v neposlední řadě i expanze a proměny teroristické propagandy a taktik v kontextech celosvětové pandemické krize covid-19, včetně dopadů na celou společnost. Publikace tak představuje kaleidoskop teoretických a praktických přístupů forenzní psychologie, etiky, práva a bezpečnostních disciplín k problematice radikalizace a teroristických činů. Autorský kolektiv věnuje zvláštní pozornost komplexnímu přístupu k problematice a zdůrazňuje potřebu zapojení dalších profesí do prevence radikalizace, extrémního násilí a terorismu. V těchto souvislostech se jednotlivé kapitoly věnují též roli dalších významných aktérů působících ve sféře pedagogické, výchovné a vzdělávací, jako jsou učitelé, kurátoři, krizoví interveni, speciální pedagogové, vychovatelé ve vězeňských zařízeních, sociální pracovníci angažovaní v mnoha sférách, probační úředníci a další představitelé pomáhajících profesí, kteří mohou nemalou měrou přispět k úspěšné detekci rizik spojených s radikalizací.

Jedině zdravá a fungující společnost založená na toleranci, úctě k lidským právům, vybavená přiměřenou mírou resilience čelit kritickým situacím se schopností kritické reflexe a s objektivním přístupem k informacím může čelit tak nebezpečným hrozbám, jako jsou terorismus a radikalizace. Vzdělání a osvěta jsou v každé civilizované společnosti fundamentálními pilíři, které přispívají k zajištění bezpečnosti a ochraně obyvatelstva. V souvislosti s rapidně se rozvíjejícími komunikačními technologiemi a rafinovanými způsoby teroristů, kteří cílí na ty nejzranitelnější jedince ve společnosti, to platí dvojnásob.

Děkuji všem spolupracovníkům, kteří se na této monografii podíleli, za usilovnou práci a kolegiální přístup. Věřím, že tato publikace přispěje k rozšíření povědomí o radikalizaci a terorismu a současně bude motivací a podporou klíčovým institucím i jednotlivcům k ještě intenzivnější spolupráci, sdílení informací a změně k lepšímu.

Za celý řešitelský tým

doc. PhDr. Barbora Vegrichtová, Ph.D., MBA

1 Radikalizace z pohledu forenzní psychologie s důrazem na problematiku osamělých vlků

doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc., dr. h. c.

E-mail: ludmila.cirtkova@seznam.cz

Klíčová slova:

radikalizace, útoky na měkké cíle, osamělý vlk, individuální teroristé, posuzování nebezpečnosti

Key words:

radicalization, public target attacks, lonely wolf, lonely actor terrorist, risk assessment

Anotace

Radikalizace z pohledu forenzní psychologie znamená takové „přeladění“ psychiky a osobnosti jedince, které uvolňuje záměrné, intencionální projevy extrémní agrese. Forenzní psychologie se proto cíleně zaměřuje na koncovku radikalizace v podobě útoků na měkké cíle. Studuje zejména možnosti predikce a prevence těchto fenoménů. Zaměřuje se na tvorbu nástrojů pro včasné posuzování rizik, tedy na problematiku „risk assessmentu“ potenciálně nebezpečných osob. Jádrem kapitoly budou poznatky k (sebe)radikalizaci, problematika osamělých vlků a specifické postupy pro vyhodnocování nebezpečnosti ohrožovatele z hlediska hrozby útoku na měkké cíle. Postupy posuzování rizika budou dokumentovány na dvou vybraných kazuistikách z domácího prostředí. V závěru nabídne autorka podněty k diskusi o možnostech a limitech včasné detekce nebezpečných

radikalizovaných jedinců stojících mimo extremistická uskupení a jejich posuzování v kontextu ochrany měkkých cílů.

1.1 Extrémní násilí jako klíčové téma radikalizace

Při pátrání po tom, jak se rodí teroristické atentáty, dospěli badatelé k rozlišení dvou základních variant teroristických útoků. Podle podstatných kontextových okolností diferencují útoky na skupinové a individuální. V angličtině se v této souvislosti používají výrazy: *group-based terrorism* a *lonely actor terrorism*.¹ S tímto rozlišením korespondují i psychologicky odlišné vývojové cesty radikalizace, a to skupinová radikalizace a individuální neboli (sebe)radikalizace. Jenže útoky na měkké cíle ukázaly, že zdaleka ne vždy je pachatel veden politickou či náboženskou motivací, která je příznačná pro teror. Na měkké cíle útočí také osoby, které se cítí z různých důvodů ze společnosti vyloučeny, a u nichž tudíž dominuje ryze privátní motivace. S tímto typem útoků tzv. aktivního střelce se setkáváme i v ČR. Příkladem může být střelba v ostravské nemocnici ke konci roku 2019.

Z pohledu forenzní psychologie procházejí i osobně motivovaní atentátníci procesem radikalizace, který z nich činí masové vrahy. Legitimizace násilí se však v jejich mentálních pochodech neopírá o politické či náboženské smýšlení, nýbrž se odvíjí od domnělých či skutečných ústrků a souvisejícího pocitu křivdy anebo pomsty. Forenzní psychologie vychází v současnosti z hypotézy o principiální podobnosti obou variant radikalizace ústící do extrémního násilí. Proto hledá shody a rozdíly mezi ideově a osobně motivovanými útoky na měkké cíle.

Radikalizace je nejčastěji skloňovaným pojmem v koncepcích o terorismu a násilném extremismu. Na půdě bezpečnostních studií přes četné diskuse k tématu

¹ Kruglanski, A. W. a Webber, D. (2014). The Psychology of Radicalization. *Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik* [online]. 9, 379–388 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: www.zis-online.com; Borum, R. (2011). Radicalization Into Violent Extremism I. A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security* [online]. 4, 7–36 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1>; Simon, J. D. (2013). *Lone Wolf Terrorism: Understanding the Growing Threat*. Amherst, New York: Prometheus Books.

všeobecně akceptovaná definice tohoto pojmu chybí.² Obecně může být radikalizace chápána jako nástup a vzestup extremistického myšlení, cítění a jednání u jednotlivců či skupin, který vede postupně k ospravedlňování (legitimizaci) násilí v zájmu daných idejí.³ V tomto duchu charakterizuje radikalizaci i Vegrichtová.⁴

Shoda panuje v tom, jak proces radikalizace začíná a jak může končit. Iniciální fáze radikalizace je popisována jako „kognitivní otevření se“, kdy u jedince vzniká zájem a přístupnost naslouchat jiným hodnotám. Terminální fáze může mít podobu teroristického útoku. Co se děje mezi tím, je doposud předmětem různých teorií a koncepcí. Tato pluralita teoretických názorů neudivuje jen vzhledem k varietě kontextů radikalizace, ale také s ohledem na limity empirického zkoumání radikalizovaných nebezpečných pachatelů.

Většina studií se opírá o *ex post* analýzu reálných případů, které se ovšem vyznačují značnou rozmanitostí. R. Borum⁵ výstižně upozorňuje, že mnoho teroristů projevovalo jen vlažné ideologické nadšení, a přesto spáchali teroristický útok, zatímco mnoho zapálených věřících sympatizovalo s IS, aniž by se angažovali v násilí. Současné modely radikalizace proto diferencují mezi „radikálními ideami či skripty“ na straně jedné a mezi akční či násilnou radikalizací na straně druhé. McCauley a Moskalenko na tento poznatek zareagovali aktuálním modelem dvou pyramid politické radikalizace. Rozlišují radikalizaci mysli a radikalizaci činů.⁶ Odvolávají se na psychologické výzkumy, které dokládají, že mnoho lidí mělo sebevražedné či vražedné myšlenky, ale přesto suicidium ani homicidium nespáchali. Z toho dovozují, že mezi ideovým přesvědčením a faktickým chováním může být značná propast. Jinak řečeno, je třeba diferencovat kognitivní (ideovou) radikalizaci od radikalizace faktické, behaviorální.

² Pfundmaier, M. a Schmidt, H. (2019). Der Weg zur Radikalisierung und zurück. *Praxis der Rechtspsychologie*, 1, 23–40; Vegrichtová, B. (2019). *Hrozba radikalizace: Terorismus, varovné signály a ochrana společnosti*. Praha: Grada.

³ Endrass, J., Sadowski, F., Böckler, N. a Rosseger, A. (2015). Der Weg zum (terroristischen) Attentäter: Gewalt legitimieren, um Gewalt auszuüben. *Kriminalistik*, 5, 328–334.

⁴ B. Vegrichtová v aktuální publikaci *Hrozba radikalizace* z roku 2019 vymezuje radikalizaci jako: „víceúrovňový dynamický proces, během něž jedinec přijímá vyhraněné názory a postoje směřující k akceptaci, legitimizaci, podpoře a realizaci násilí na základě vyznávané ideologické nebo náboženské doktríny nebo přesvědčení.“ (Vegrichtová, 2019; 35)

⁵ Borum, R. (2011). Radicalization Into Violent Extremism I. A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security* [online]. 4, 7–36 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1>

⁶ McCauley, C. a Moskalenko, S. (2017). Understanding Political Radicalization: The Two-pyramid Model. *American Psychologist* [online]. 72(3), 205–221 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1037/amp0000062>

Ve skládáče násilné radikalizace podle zmíněného tandemu autorů hrají roli čtyři faktory: osobní zahořklost či pocity křivdy, sociální sítě, ideologie a usnadňující vliv okolí. Zmíněné faktory jsou funkční i pro teroristy bez napojení na skupiny, tj. pro osamělé vlky. Oba autoři se domnívají, že je třeba se věnovat praktickým otázkám radikalizace, a to především znamená zkoumat behaviorální trajektorie, které ústí přímo do útoků na měkké cíle. Akcent na legitimizaci násilí a tím i násilnou koncovku radikalizace přímo oslovuje výzkumy tohoto jevu na půdě forenzní psychologie a kriminologie. Tyto obory se totiž k problematice radikalizace dostaly nikoli přes „ideová skripta“, jako je tomu u politologie či bezpečnostních věd, nýbrž opačně přes zkoumání finální fáze radikalizace, tj. přes zkoumání pachatelů, tzv. amoků (masových vražd, útoků na měkké cíle, v Česku aktivních střelců).

Radikalizace z pohledu forenzní psychologie pak znamená takové „přeladění“ psychiky a osobnosti jedince, které uvolňuje záměrné, intencionální projevy extrémní agrese.⁷ Extrémní agrese se finálně vyjeví typicky útokem na měkké cíle. Ty jsou reflektovány jako teroristické útoky, masakry, amoky, masové střelení, masové vraždy apod. Při zkoumání útoků na měkké cíle se totiž ukazuje, že některé případy se více podobají charakteristikám teroristických atentátů, jiné zase kriminálním činům typu masových vražd.⁸ Diferencujícím znakem je především **motivace** pachatele. Forenzní psychologie tvrdí, že radikalizace může být:

- **politická** (ideová),
- **nepolitická** (osobně motivovaná),
- eventuálně kombinací obou složek.

Výsledek je ovšem ve všech případech stejný, tj. útok na měkké cíle.

Politická a nepolitická motivace se mohou v konkrétní kauze prolínat. *Ex post* stanovení motivů může být proto komplikované, nejednoznačné. Motivory nejsou

⁷ Bannenberg, B. (2014). Entwicklung schwerer Gewalt aus kriminologischer Sicht. *Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik* [online]. **9**, 434–441 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: www.zis-online.com

Diehl, F. (2014). Einfache Erklärungen von Amokläufen sind gefährlich. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* [online]. **13**, 728–736 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: www.zis-online.com

⁸ Möller-Leimkühler, A. M. (2017). Why Is Terrorism a Man's Business? *CNS Spectrums* [online]. Cambridge University Press, **23**(2), 1–10 [cit. 26.04.2022]. DOI:10.1017/S1092852917000438; Liem, M., van Buuren, J., van Zuijdewijn, J., Schönberger, H. a Bakker, E. (2018). European Lone Actor Terrorists Versus “Common” Homicide Offenders: An Empirical Analysis. *Homicide Studies* [online]. **22**(1), 45–69 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1088767917736797>

v pravém slova smyslu objektivně existující entity, představují vnitřní subjektivní pohnutky, které odvozujeme z různých projevů pachatele. Jako příklad lze uvést masovou střelbu z 12. června 2016 v gay klubu Pulse, ve floridském městě Orlando. Dilema, zda pachatele primárně vedla sympatie k IS, tedy politická motivace, anebo homofobie v podobě nenávisti k homosexuálům, tedy nepolitická motivace, zůstává otevřeno. Omar Mir Seddique Mateen sice před činem deklaroval svou oddanost a sympatizování s IS, ale další vodítka, jako např. volba cíle a místo útoku, posilují verzi o jeho zášti k homosexuálům. Mateen sám se pohyboval na gay seznamkách a chatových aplikacích. Na zajímavý okamžik při vysuzování pravděpodobné motivace upozornil otec střelce. Popsal silné rozhořčení svého syna, když potkal na ulici dva líbající se muže. Proto je otec masového vraha přesvědčen, že primární motivací syna bylo odmítání homosexuality. Tím by se ovšem spáchaný útok posouval spíše do kategorie trestných činů z předsudečné nenávisti, tj. ke skupině *hate crimes*.

B. Bannenberg⁹ v této souvislosti upozorňuje, že přílišný akcent na ideologická hlediska může zastínit pochopení motivace a osobnostní struktury pachatelů extrémního násilí. K vysvětlení činu pak postačí nálepka politického extremisty nebo salafisty. Bannenberg odkazuje na případ A. Breivika, který analyzovala na základě veřejně dostupných zdrojů. Označení Breivika za pravicového extremistu k hlubšímu objasnění motivace činu příliš nepřispělo. To se projevilo i v rámci soudního procesu při disputacích o jeho duševním zdraví. Hypotézu o duševním onemocnění typu schizofrenie živil pouze odkaz na eventuální bludné smýšlení, jehož důkazem měl být Breivikův mnohostránkový manifest. Jeho stylizace do role rytíře na křížáckém tažení, který burcuje stejně smýšlející k činům, však byla nakonec vysvětlena jinak.

Ve sporu znalců-psychiatrů o Breivikův duševní stav a tím i příčetnost nakonec zvítězil názor, že Breivik netrpí schizofrenní poruchou, nýbrž poruchou osobnosti založenou na maligním narcismu. V jeho chování a projevech totiž psychotické příznaky chyběly. Nápadná byla naopak jeho sociální izolace. Tak jako jiní pachatelé masakrů neudržíval Breivik žádný nosný partnerský vztah. Poslední sexuální kontakt měl mít v roce 2002. Ženy a feminismus vehementně odmítal. To ukazuje spíše na jeho fragilní maskulinitu, která je ovšem překryta představami o vlastní grandiozitě. V dospělosti se dopouštěl podvodů a daňových úniků, nechal se živit svou matkou. Chyběla mu jakákoliv empatie a svého činu nelitoval. Vyjma situací,

⁹ Bannenberg, B. (2014). Entwicklung schwerer Gewalt aus kriminologischer Sicht. *Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik* [online]. 9, 434–441 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: www.zis-online.com

kdy šlo o jeho vlastní potřeby, vystupoval zcela neemocionálně. To vše pasuje spíše na narcistní poruchu osobnosti než psychózu.

Dle Bannenberg se z psychologického úhlu pohledu u Breivika překrývají znaky „amokáře“, teroristy a pravicového extremisty. Čin tohoto fanatického samotáře s enormně exaltovaným sebevědomím a sebepřeceňováním ukazuje na těsné psychologické vazby a souvislosti kriminologických fenoménů, jako jsou masové vraždy (amoky), *hate crimes* a extremistické teroristické akty.

Tzv. měkké cíle (*public area targets*) jako terč útoku jsou tedy atraktivní nejen pro teroristy, kteří chtějí zasáhnout odmítaný stát a společnost, ale také pro pachatele osobně motivovaných masových vražd, v jejichž motivačním pozadí bývají různé duševní potíže, a především životní frustrace, skutečné a domnělé krivdy, např. maligní vývoj konfliktů s úřady či zaměstnavatelem. K legitimizaci násilí pak vede pocíťovaná bezvýchodnost situace v kombinaci s přesvědčením o spravedlivosti odvety či pomsty.¹⁰ Do třetice je doplňují pachatelé motivovaní netolerancí a nenávistí vůči určité zpravidla minoritní skupině, ať už definované rasou, sexuální orientací, či alternativním životním stylem a hodnotami (např. útoky odpůrců potratů na lékaře a nemocnice, kde k těmto zákrokům dochází). Atraktivita měkkých cílů je pro všechny skupiny útočníků dána výskytem většího počtu osob na daném místě, které v očích pachatelů představují potenciální oběti. Vysoký počet obětí je pro útočníky atraktivní, protože se chtějí stát pro společnost viditelnými. K činu je popoháněná také představa grandiozity o tzv. postmortální slávě.

Toto překrývání různých psychologických fenoménů stojících za útoky na měkké cíle podněcuje současné výzkumy pátrající po shodách a rozdílnostech v procesech a cestách radikalizace mezi různými prototypy osamělých vlků. Německý tým expertů¹¹ dokonce navrhuje označovat násilí směřující proti měkkým cílům jednotně jako **demonstrativní cílené útoky** (*Demonstrative Targeted Attacks*). Všem typům útočníků je totiž společné, že používají excesivní násilí zanechávající velký počet obětí, aby tímto nápadným, **demonstrativním** způsobem strhli pozornost určitým směrem, nasvítili určitý cíl. Předpokládá se, že atraktivita demonstrativního násilí je navázána na určité osobnostní typy, pro které je důležitá

¹⁰ Endrass, J., Sadowski, F., Böckler, N. a Rosseger, A. (2015). Der Weg zum (terroristischen) Attentäter: Gewalt legitimieren, um Gewalt auszuüben. *Kriminalistik*, 5, 328–334.

¹¹ Böckler, N., Lueschner, V., Zick, A. a Scheithauer, H. (2018). Same but Different? Developmental Pathways to Demonstrative Targeted Attacks – Qualitative Case Analyses of Adolescent and Young Adult Perpetrators of Targeted School Attacks and Jihadi Terrorist Attacks in Germany. *International Journal of Developmental Science* [online]. 2, 5–24 [cit. 26.04.2022].

sebe prezentace a ultimativní uznání.¹² Ve forenzní psychologii se v této souvislosti zmiňuje zejména osobnostní dispozice označovaná jako maligní narcismus.

V rámci prevence útoků na měkké cíle se forenzní psychologie zaměřila na dvě provázané otázky:

1. cesty do radikalizace (jak se stane, že jedinec chce udělat „něco velkého“),
2. zjišťování **markantních rizikových faktorů psychologického rázu**, tj. indikátorů zjevných v chování a osobnosti daného jedince.

Výstupy bádání směřují k praktickým otázkám spojeným s posuzováním podezřelých (radikalizovaných) osob. Jinak řečeno forenzní psychologie se dnes zaměřuje na *risk assessment* a *risk management*. Za hlavní produkt lze považovat **specifické nástroje pro posouzení nebezpečnosti jedince**, který se ocitne v hledáčku úřadů pro podezření z radikalizace.¹³

1.2 Seberadikalizace jako cesta k extrémnímu násilí

Osamělí vlci připravují a páchají útoky na měkké cíle ve své vlastní režii, tedy bez přímého napojení na teroristické či extremistické skupiny. Přesto bývají ovlivněni ideologií a činy různých teroristických uskupení. Využívají také jejich know-how, zejména cestou internetu. Občas zaznívají argumenty, že útoky osamělých vlků jsou vlastně reakcí na opatření bezpečnostních služeb proti organizovanému terorismu. Koneckonců IS vyzýval své sympatizanty v Evropě právě k útokům tohoto typu. Faktem je, že osamělí vlci procházejí cestou tzv. seberadikalizace, ve které sehrává kromě jejich psychologických nápadností výraznou roli internet.

¹² Zick, A., Böckler, N., Roth, V. a Stetten, L.-M. (2016). Ultimate Identitäten und expressive Gewalt: Radikalisierungsmechanismen im Zuge von extremistischen Mehrfachtötungen und Attentaten an Schulen in Deutschland. *Forum Kriminalprävention* [online]. 2, 27–31 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <https://pub.uni-bielefeld.de/record/2903610>

¹³ Monahan, J. (2012). The individual risk assessment of terrorism. *Psychology, Public Policy, and Law* [online]. 18(2), 167–205 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1037/a0025792>; Endrass, J., Rosseger, A., Look, F. a Bannenberg, B. (2014). Risikomodell für persönlich motivierte Attentate. *Kriminalistik*, 7, 467–471.

Dnes je velmi snadné vyhledávat a konzumovat radikalizační materiál, včetně instrukcí k provedení útoku.

Psychologické charakteristiky osamělých vlků jsou heterogenní, pachatele nelze vtěsnat do jednoho profilu. Snad jedinou obecnější charakteristiku představuje mužské pohlaví. Současné výzkumy tvrdí, že se individuální teroristé značně liší od členů teroristických uskupení. Podle studií se svými psychologickými vlastnostmi mnohem více podobají pachatelům osobně motivovaných atentátů, o kterých média pak referují jako o amoku, masakru či střelení ve školách.¹⁴ S těmito „nepolitickými“ pachateli je spojuje potíže s hledáním anebo přijímáním vlastní identity. Tím drhne i jejich sociální ukotvení v životě a ve společnosti. Problémy a frustrace v osobním životě se manifestují zejména v nefungujících mezilidských i partnerských vztazích a v odcizení se většinové společnosti. Výsledkem je pak pocit **vykořenění, sociální izolace** a někdy i údajné viktimizace, což plodí hostilitu a odpovídající skripta nenávistnosti.¹⁵ Tento motivační mix pak vytváří afinitu k násilí a otevírá radikalizační potenciál.

Násilí je pro osamělé vlky atraktivní, umožňuje jim vklouznout podle okolností buď do role hrdiny, anebo mstitele. V tomto mentálním nastavení projevují tendenci k fenoménům tzv. **grandiozity**.¹⁶ Ta je patrná v jejich prezentacích, např. na sociálních sítích v podobě výroků, že chtějí udělat něco velkého, že se bude o nich mluvit, že zanechají stopu, na kterou ostatní hned tak nezapomenou. Grandiozita je psychologicky navázána na ideace o moci.¹⁷ Pro určité typy osamělých vlků je lákavá představa okamžiků, kdy budou mít nad oběťmi neomezenou kontrolu. Theweleit¹⁸ je popisuje jako muže, kteří si vychutnávají svou vražednou hru, a nazývá je proto smějícími se zabijáky (*laughing killer*). Mimo jiné odkazuje na A. Breivika, který při likvidování obětí vybuchl smíchy a i v soudní síni vystupoval uvolněně a s úsměvem na tváři.

Kvantitativní i kvalitativní analýzy případů osamělých vlků potvrzují, že neřešené či nevyřešené psychické problémy hrají v rámci seberadikalizace podstatnou

¹⁴ Knoll, J. (2010). The “Pseudocommando” Mass Murderer: Part I, The Psychology of Revenge and Obliteration. *J Am Acad Psychiatry Law*, **38**(1), 87–94; Möller-Leimkühler, A. M. (2017). Why Is Terrorism a Man’s Business? *CNS Spectrums* [online]. Cambridge University Press, **23**(2), 1–10 [cit. 26.04.2022].

¹⁵ Pfundmaier, M. a Schmidt, H. (2019). Der Weg zur Radikalisierung und zurück. *Praxis der Rechtspsychologie*, **1**, 23–40.

¹⁶ Mullen, P. E. (2004). The autogenic (self-generated) massacre. *Behavioural Sciences and the Law*, **22**(3), 311–323.

¹⁷ Knoll, J. (2010). The “Pseudocommando” Mass Murderer: Part I, The Psychology of Revenge and Obliteration. *J Am Acad Psychiatry Law*, **38**(1), 87–94.

¹⁸ Theweleit, K. (2015). *Das Lachen der Täter*. Pönten-Salzburg-Wien: Residenz Verlag.

roli. Knoll¹⁹ vyzdvihuje v tomto kontextu osamělé vlky subtypu „pseudocommandos“, pro které je typická vnější stylizace do role bojovníků a následně i vnitřní identifikace s jejich mentalitou. Toto vnitřní i vnější přeladění jim totiž pomáhá se odpoutat od vlastních problémů se sebepřijetím. Konkrétní cesty radikalizace od výběru cíle přes plánování a přípravu až po nácvik útoku jsou však individuální a ovlivňuje je řada faktorů – od osobnosti přes aktuální životní situaci a události kolem jedince až po společenské dění.²⁰ Následné posuzování (vysuzování) skutečných motivů v době po činu je v konkrétním případě mnohdy více ovlivněno rasou a náboženstvím pachatele než komplexní analýzou jeho možných pohnutek. Tento fakt se zrcadlí i ve známé základní diferenciaci fenoménu na dvě základní kategorie: osamělí vlci – teroristé (*lonely wolf terrorists*) a osamělí vlci – zabijáci (*lonely wolf killers*). Posledně jmenovanou skupinu představují pachatelé masových vražd, kteří nejsou stíháni za teroristické činy, anebo vyšetřování neprokáže žádné teroristické motivy.²¹

Psychologické podobnosti a rozdílnosti pachatelů útočících na měkké cíle jsou předmětem mnoha současných studií. Německý tým expertů²² komparoval sedm teroristických útoků spáchaných džihádisty se sedmi tzv. amokovými útoky ve školách. Zajímal se o vývojový proces pachatelů, tedy jaké byly jejich cesty k radikalizaci. Pro srovnání obou skupin byl ve studii použit sedmistupňový heuristický model zahrnující následující fáze radikalizační cesty:

1. zpracovávání reality;
2. vznik skutečné či domnělé křivdy;
3. identifikace s ideologickými anebo jinými nenávislnými předsudečnými skripty;
4. redefinování sebekoncepce či sebeobrazu;
5. utajované plánování/příprava;

¹⁹ Knoll, J. (2010). The “Pseudocommando” Mass Murderer: Part I, The Psychology of Revenge and Obliteration. *J Am Acad Psychiatry Law*, **38**(1), 87–94.

²⁰ Schuurman, B. et al. (2018). Lone Actor Terrorist Attack Planning and Preparation: A Data Driven Analysis. *Journal Forensic Sci.* [online]. **63**(4) [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: onlinelibrary.wiley.com

²¹ Beydoun, K. A. (2018). Lone Wolf Terrorism: Types, Stripes and Double Standards. *112 Northwestern Law Review*. [online]. March 21 [cit. 26.4.2022]. Dostupné z: <https://ssrn.com/abstract=3145300>

²² Böckler, N., Lueschner, V., Zick, A. a Scheithauer, H. (2018). Same but Different? Developmental Pathways to Demonstrative Targeted Attacks – Qualitative Case Analyses of Adolescent and Young Adult Perpetrators of Targeted School Attacks and Jihadi Terrorist Attacks in Germany. *International Journal of Developmental Science* [online]. **2**, 5–24 [cit. 26.04.2022].

6. spouštěč (*trigger*);
7. demonstrativní cílené násilí.

Na základě kódování těchto oblastí pro každý jednotlivý případ útoku na měkké cíle došli autoři k závěru, že procesy radikalizace a jejich psychosociální mechanismy jsou u skupiny džihádistů a skupiny tzv. školních střelců (amokářů) značně podobné. Böckler s kolegy argumentují, že pro obě skupiny platí stejné bazální fáze či dimenze radikalizace, ovšem „... s odlišnými projevy či manifestacemi, což indikuje, že oba fenomény **nejso** kategoriálně rozličné. Další vývoj by se měl zaměřit na identifikaci a kategorizaci charakteristik varovných signálů typických pro jednotlivá stadia radikalizace a využitelných pro včasnou detekci.“²³ Dle autorů lze využít ověřovaný vývojový model pro individuální pachatele útočící na měkké cíle rovněž při řešení problému deradikalizace. Pro cestu zpět je podle autorů důležitá lokalizace osoby, která je ve hledáčku, do konkrétního stadia radikalizace, v níž se jedinec nachází. Z toho lze odvodit vhodné strategie intervence.

McCauley a Moskalenko²⁴ rozlišují na základě kritického zhodnocení dosavadních studií radikalizace dva typy osamělých vlků, a to „**narušené či odpojené**“ osamělé vlky (*the disconnected – disordered*) a osamělé vlky „**posedlé angažovanosti**“ (*the caring-compelled*).

Teroristé typu narušených osamělých vlků se dle autorské dvojice podobají atentátníkům útočícím na měkké cíle z různých privátních pohnutek. Jejich společnými znaky jsou **zahořklost vůči světu**, plánování masakru, slabé sociální vazby, mentální problémy typu deprese a záliba ve zbraních. Narušení osamělí vlci se uchylují k násilí, přičemž nemají co ztratit. Mají slabé sociální vazby a plánovaným aktem násilí utíkají před samotou a depresivními stavy. V praxi jde jen o to, jak budoucí pachatel **vyjadřuje a popisuje svou zahořklost vůči světu**. Podle této narace je pak označen za teroristu, masového vraha (amokáře) anebo školního střelce.

Druhý typ, tj. osamělé vlky posedlé určitou angažovaností, bychom mohli označit za fanatiky určité myšlenky. Bývají normálně sociálně integrovaní a jsou pro ně příznačné idealistické názory, zejména enormní sympatie k obětem údajné či skutečné nespravedlnosti. Ulpívají na myšlence potrestat pachatele zla. Učebnicovým příkladem tohoto typu je „protipotratový terorista“ Clayton Waagner. Bodem

²³ Tamtéž, s. 22.

²⁴ McCauley, C. a Moskalenko, S. (2017). Understanding Political Radicalization: The Two-pyramid Model. *American Psychologist* [online]. 72(3), 205–221 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1037/amp0000062>; American Psychologist © 2017 American Psychological Association 2017, Vol. 72, No. 3, 205–216 0003-066X/17/\$12.00

zlomu u tohoto muže byly silné emoce, které ho přemohly v situaci, kdy choval svou čerstvě narozenou vnučku. Tvrdil, že musel myslet na všechna nenarozená miminka, což ho podnítilo k extrémnímu násilí vůči těm, kteří toto zlo mají na svědomí. McCauley a Moskalenko se domnívají, že „sympatie k určitým obětem“ vedoucí k pomstě není jedinou emocí, která může tlačit jedince od myšlenek k činům. Autoři se zasazují o to, aby výzkumy radikalizace věnovaly větší pozornost doposud opomíjeným emocím. Poukazují na to, že i jinak kladné emoce, jako např. sympatie, mohou v excesivním fanatickém vystupňování spouštět radikální činy.

Rovněž známá studie týmu Matteo Vergani, Muhammad Iqbal, Ekin Ilbahar a Greg Barton se zaměřila přímo na behaviorální, tedy akční radikalizaci ústící do útoků na měkké cíle.²⁵ Tým použil i stejný metodologický přístup jako tandem McCauley a Moskalenko, tj. kritickou analýzu relevantních odborných studií. Nicméně místo typologického přístupu se zaměřili na mechanismy radikalizace, konkrétně na detekci motivačních faktorů k extrémnímu násilí.

Autoři rozlišili tři kategorie, a to tlačící (*push*), táhnoucí (*pull*) a osobní (*personal*) faktory. V angličtině je možné uvedené faktory shrnout do efektní zkratky „tři P radikalizace“. Tento marketingový tah nepochybně přispěl k rychlému rozšíření koncepce mezi teoretiky i praktiky. Všechny tři faktory jsou úzce propojeny a ve výsledku otevírají cestu do násilné koncovky radikalizace v podobě útoku na měkké cíle. Tlačící faktory dle autorského týmu zahrnují strukturální okolnosti jako utlačování státním systémem, chudobu, nespravedlnosti všeho druhu, viktimizaci, marginalizaci, stigmatizaci atp. Táhnoucí, posilující faktory zahrnují okolnosti, které činí extremistické skupiny a jejich životní styl pro určité jedince atraktivní. Spadá sem např. extremistická propaganda. Z pohledu teorie motivace jde tedy o vnější incentivy. Osobní faktory pak reprezentují charakteristiky osobnosti, které ji činí zranitelnější či náchylnější k radikalismu a násilí. Mezi zmíněnými třemi faktory radikalizace probíhá těsná vzájemná interakce: např. chudoba (*push*) vede ke sníženému sebevědomí (*personal*), což může kompenzovat právě příslušnost k extremistické skupině (*pull*).

Autorský tým došel k závěru, že dosavadní studie věnující se radikalizaci se dominantně zaměřují na „push“ faktory, zatímco osobní či osobnostní faktory zůstávají v pozadí. Autoři koncepce „tři P“ se také domnívají, že dosavadní výzkum málo reflektuje interakce mezi třemi kategoriemi faktorů. Uvedené bilancování limitů dosavadních přístupů k radikalizaci není alespoň z pohledu psychologie

²⁵ Vergani, M., Iqbal, M., Iqbahar, E. a Barton, G. (2020). The Three Ps of Radicalization: Push, Pull and Personal. A Systematic Scoping Review of the Scientific Evidence about Radicalization Into Violent Extremism. *Studies in Conflict & Terrorism* [online]. 43:10, 854 [cit. 26.04.2022].

nijak překvapující. Může totiž souviset s faktickými bariérami pro zkoumání útočníků na měkké cíle:

- případů na „velkou statistiku“ je málo, proto převažuje kvalitativní metodologie;
- pachatelé obvykle útok na měkké cíle nepřezijí, nejsou tedy dostupná přímá data, např. pro zjišťování interakce mezi faktory;
- *ex post* výpovědi blízkého okolí bývají ovlivněny a zkresleny kritickou událostí.

Zajímavý je i genderový pohled na osamělé vlky. Pokud jde o pohlaví, mluví totiž statistiky masakrů jasnou řečí. Seberadikalizace je především problémem mužů. Koncentraci jevu na mužské pohlaví zatím komentují experti opatrně.²⁶ Domnívají se, že čin by mohl představovat „extrémní inscenaci mužské role“. Problémy s vlastní identitou pak bývají v kontextu s genderovou socializací a rollovými stereotypy pro muže subjektivně naléhavější. V důsledku nesplněných očekávání nastupují pocity selhání. Egocentrická perspektiva nazírání vlastních problémů, vztahovačnost a s tím související absence empatie mohou být osobnostními faktory, které otevírají prostor pro procesy radikalizace cestou utváření nové, **ultimativní identity**. Navenek se tito jedinci projevují jako nedůvěřiví vůči ostatním, notoricky indiferentní vůči okolí, sebestřední a odstřižení od nosných emocionálních vztahů a života. Patrné bývají i projevy povýšenosti, grandiozity.²⁷

První rozsáhlá empirická studie pachatelů masakrů v SRN upozornila na diferenciaci osamělých vlků podle kritéria věku.²⁸ Expertní tým navrhl empiricky podloženou duální klasifikaci útočníků, která rozlišuje mladé a dospělé pachatele útoků na měkké cíle.

Mladí pachatelé masakrů (*junge Amokläufer*) ve věku od 14 do 24 let spáchali na území Německa 26 činů, a to v období od 1992–2013. Jednoznačně převažují mladí muži, zastoupena je jedna šestnáctiletá dívka. Zajímavé je, že pachatelé nevolí pouze školní prostředí jako místo činu. To koneckonců dokládá i poslední masakr v Mnichově z července 2016, který má na svědomí osmnáctiletý mladík. Rozbor případů však ukazuje značné jevové rozdíly, zejména pokud jde o motivaci a způsob provedení. V některých případech se pachatelé snažili z místa činu

²⁶ Saimeh, N. (2017). *Ich bring dich um!* Salzburg: Ecowin Verlag; Möller-Leimkühler, A. M. (2017). Why Is Terrorism a Man's Business? *CNS Spectrums* [online]. Cambridge University Press, 23(2), 1–10 [cit. 26.04.2022].

²⁷ Meloy, J. R. (2014). The Seven Myths of Mass Murder. *Violence and Gender*, 1(2), 1–3.

²⁸ Bannenberg, B. (2014). Entwicklung schwerer Gewalt aus kriminologischer Sicht. *Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik* [online]. 9, 434–441 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: www.zis-online.com

nepozorovaně uniknout, jiné útoky končí sebevraždou pachatele. Zdá se, že právě tento prvek by mohl sloužit k jemnější diferenciaci uvnitř samotné kategorie „aktivních střelců“. Větší shoda se objevuje v popisu a charakteristikách pachatelů. Mladí pachatelé masakrů vykazují psychopatologické nápadnosti zejména narušené osobnosti, často se objevují narcistické rysy. Obvykle bývají popisováni okolím jako tišší, nekontaktní a s podivnostmi v chování. *Ex post* je zjišťováno, že trpěli pocitem odcizení v kombinaci se zvýšenou zranitelností. Cítí se neprávem přehlíženi. U části z nich se zjišťuje agresivní fantazírování. Pocity křivdy obvykle vedou k adoraci a následné identifikaci s jinými pachateli masakrů, čin je pak inscenován jako pomsta. Na prvek inscenace upozorňuje i Jonathan Fast²⁹ ve své koncepci tzv. ceremoniálního násilí, kterou vytvořil na základě analýzy případů střelby ve školách (*school shooting*) v USA.

Dospělí pachatelé masakrů (*erwachsene Amokläufer*) představují pestřejší skupinu. Činy dospělých útočníků na měkké cíle vykazují totiž větší heterogenitu a jsou statisticky vzato častější. Expertní tým do této skupiny zařadil pachatele od 25 let věku. Nejstaršímu zaregistrovanému útočníkovi v SRN bylo 71 let. (V Česku bylo pachateli masové vraždy v Uherském Brodě 63 let.) Jevově jde o masakry na pracovišti, v úřadech a institucích anebo na veřejných místech. Rovněž ve věkové skupině dospělých převažují muži.

1.2.1 Mýty o (sebe)radikalizaci

Forenzní psychologie se momentálně snaží vymezit neadekvátní, zjednodušující představy o (sebe)radikalizaci, které ve svých důsledcích brání korektnímu vysvětlení mentálních pochodů osamělých útočníků. V literatuře jsou diskutovány zejména následující rozšířené mýty.

1.2.1.1 Mýtus o psychickém onemocnění jako příčině extrémního násilí

Podle tohoto mýtu je hlavní příčinou radikalizace závažná psychická porucha. Silná psychiatrizace pachatelů masakrů má své historické kořeny. Je spojena se signálním případem pruského učitele Ernsta Wagnera, který v roce 1913 ve věku

²⁹ Fast, J. (2009). *Understanding Columbine and Other School Rampage Shootings*. New York: The Overlook Press.

39 let nejdříve ubodal ve spánku svou manželku a čtyři děti. Pak se rozjel do nedalekého městečka Müllhausenu. Ve večerní tmě zapálil stodolu a střílel do přibíhajících lidí. Zastřelil 9 lidí a 11 osob zranil. Učitel plánoval ještě vyvraždit rodinu bratra a zapálit zámek v Ludwigsburgu. V plamenech chtěl zemřít spolu s majitelkou zámku. V pozadí jeho činu byl zřejmě paranoidní blud. Dle vlastního vyjádření se Wagner v době své mladosti právě v Müllhausenu dopustil sodomie. Cestou z místní restaurace se zastavil ve stáji a uspokojil se na domácím zvířeti. Ačkoliv o jeho údajném poklesku nikdo neměl tušení, učitel měl pocit, že o něm všichni vědí a za jeho zády se mu vysmívají.³⁰

Celý případ je velmi dobře zdokumentovaný, protože učitel Wagner přežil a poskytl soudnímu znalci psychiatrovi R. Gaupovi obsáhlé rozhovory. Navíc se zachovala jeho písemná sebereflexe z doby přípravy na čin. Wagner byl tehdy shledán nepřičetným, protože mu byla diagnostikována paranoia.³¹ Jeho případ silně ovlivnil názory na pachatele podobných masakrů. I přes dobovou kritiku se dlouho držel mýtus o závažné duševní poruše jako hlavní příčině uvolňující cestu extrémnímu násilí. Teprve současné studie zpochybnily možnost generalizace závěrů z tohoto jednoho případu.³² I dnes však řešíme dilema kolem duševního zdraví pachatelů těchto činů. Stačí připomenout rozdílné až protichůdné znalecké posudky na A. Breivika anebo rozporné názory na A. Lubitze, sebevražedného pilota, který nasměroval plně obsazené letadlo proti skalním výběžkům Pyrenejí. Meloy³³ konstatuje, že pro pachatele masových vražd je typický mix antisociálních, paranoidních, narcistních a schizoidních rysů. Míra jejich klinické závažnosti se však může lišit od jasných psychiatrických diagnóz až po „pouhé“ akcentované osobnosti.

V říjnu 2017 střílel Stephen Paddock z okna hotelu v Las Vegas do davu lidí, kteří přihlíželi koncertu. Usmrtil 58 osob a dalších 546 lidí zranil. Motivy pro jeho radikalizaci zůstaly nejasné. Tlak na objasnění otázky „proč“ vyústil ve spekulaci, že k násilí ho dovedla nediagnostikovaná duševní porucha. Tato představa zesílila poté, co se zjistilo, že otec střelce byl psychopatický kriminálník. Je

³⁰ Neuzner, B. a Brandstätter, H. (1996). *Wagner: Lehrer, Dichter, Massenmörder*. Frankfurt: Eichborn Verlag.

³¹ Vacek, J. (1996). *O nemocech duše: Kapitoly z psychiatrie*. Praha: Mladá fronta; Hoffmann, J. (2003). Amok – ein neuer Blick auf ein altes Phänomen. In: Lorei, C. (Hrsg.): *Polizei & Psychologie*, 397–414, Frankfurt: Verlag für Polizeiwissenschaft.

³² Giebel, G., Rossegger, A., Seewald, K. a Endrass, J. (2014). Psychopathologie von Amokläufern: Ein systematischer Vergleich der Täterprofile von Erwachsenen-Amok, Schul-Amok und Selbstmordattentaten. *Kriminalistik*, 5, 323–332; Endrass, J., Rossegger, A., Look, F. a Bannenberg, B. (2014). Risikomodell für persönlich motivierte Attentate. *Kriminalistik*, 7, 467–471.

³³ Meloy, J. R. (2014). The Seven Myths of Mass Murder. *Violence and Gender*, 1(2), 1–3.

zřejmé, že laický portrét „šíleného“ střelce je stále atraktivní, vyhovuje představám o jednoduchém vysvětlení komplexního fenoménu na základě duševní nemoci. Mentální poruchy a potíže ale nepředstavují spolehlivý prediktor extrémního násilí. Změna ve smýšlení o příčinách útoků na měkké cíle se v praxi prosazuje jen pomalu.³⁴ O duševním stavu osamělých vlků jak teroristů, tak osobně motivovaných útočníků, se neustále vedou diskuse. Vulnerabilitu k radikalizaci však nelze vysvětlit výlučně duševní poruchou. Je třeba přihlížet k řadě proximálních i distálních faktorů, které utvářely osobnost, a také k enviromentálním vlivům mikro- i makrosociální povahy.

1.2.1.2 Mýtus o impulzivnosti a spontánním rázu útoků na měkké cíle

Domněnka, že pachatelé masakrů náhle „vybuchnou“ a spontánně zaútočí na měkké cíle, představuje chybný předpoklad. Analýzy těchto kritických incidentů vedou naopak k závěru, že jde o připravované a plánované činy. Důležité je zjištění, že v jednotlivých fázích radikalizace se vyskytují více či méně zřetelné varovné signály.³⁵ Na tomto místě zmíníme jeden konkrétní jev, který je označován anglickým výrazem *leaking*. Do češtiny ho lze přeložit jako prosakování, propouštění. Propouštění informací o plánovaném útoku se nejčastěji odehrává formou prohlášení na sociálních sítích. Budoucí pachatel se může také v náznacích svěřit se svými úmysly svému blízkému okolí.

Dle expertů se *leaking* vyskytl ve více než 80 % zkoumaných případů školních masakrů.³⁶ Někdy se budoucí pachatel svěřil vrstevníkům, jindy dokonce dospělým. Motivem pro propouštění informací je pravděpodobně **komunikační anticipace činu**, která pachateli umožňuje zažít pocity heroizace, předpokládánou postmortální slávu si předem osobně nevychutnává. Varovné signály (např. líčení excesivního násilí ve slohových pracích, deníčku či na sociálních sítích; sledování informací o podobných událostech) však zůstávají obvykle nevyužity. Okolí jim nepřikládá patřičnou váhu, v některých případech dokonce motivaci

³⁴ Gill, P., Silver, J., Horgan, J. a Corner, E. (2017). Shooting alone: The pre-attack experiences and behaviors of US solo mass murderers. *Journal of Forensic Sciences*, 62(3), 710–714.

³⁵ Meloy, J. R., Hoffmann, J., Guldinmann, A. a James, D. (2012). The Role of Warning Behaviors in Threat Assessment: An Exploration and Suggested Typology. *Behavioral Science and the Law* [online]. 30(3), 256–279 [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: wileyonlinelibrary.com

³⁶ Wieczorek, A. (2010). Schüllerattentate an deutschen Schulen. *Kriminalistik*, 3, 153–160.

budoucího pachatele podněcuje.³⁷ Jedním z důvodů podceňování rizika může být nejednoznačnost sdílených informací, ze kterých není nutně zřejmé, zda jde jen o recesi, projevy nonkonformismu, o snahu upoutat pozornost anebo zda se jedná o skutečnou hrozbu.

Dokonce i u dospělých pachatelů trpících duševní poruchou bývá přípravná fáze přítomna v podobě klíčení úmyslů a naznačování kontur a plánu realizace činu. K tomu úryvek z deníku výše zmíněného učitele Wagnera. „Ke svým chci být milý, dokud se jejich život neuzavře. Nechci se oslabit výčitkami svědomí, až budou přede mnou ležet mrtví. Své děti vezmu do cukrárny, kde budou moci jíst dobroty. Syny vezmu na poníky a dcerám koupím žluté boty, které si tak přejí. Nebudu je řezat, i když by si to zasloužily, budu jim vyprávět zajímavé příběhy, až se budou muset smát. Myslím, že člověk musí umět počítat, a když mají být zabity, tak jim musím leccos prominout. I ke své ženě budu laskavý, žádné křivé slovo. [...] A když mi zase řekne, Ty se o nic nestaráš, odpovím jí se smíchem, Ale ano, vždyť ty nic nevíš.“³⁸

1.2.1.3 Mýtus o pachatelích jako obětech mobbingu

K rozšíření tohoto mýtu přispěla kniha *Ceremonial Violence – A Psychological Explanation of School Shootings* od Jonathana Fasta, která vyšla v roce 2009. Fast v ní analyzuje 13 případů, na kterých se podílelo 15 pachatelů, a dospívá k závěru, že mladí pachatelé byli oběťmi mobbingu ze strany svých spolužáků. Mobbing je měl zahánět do sociální izolace a otevírat tak cestu pro hostilitu a fantazie o pomstě. Masakr představuje dle Fasta primitivní ceremoniál, neboť v důsledku kompozice své osobnosti (narcismus) nakonec pachatelé volí „grandiózní odchod“ ze světa.

Další badatelé při opakované analýze případů však nepotvrdili Fastovu hypotézu o viktimizaci, která předchází útoku. Studie nových případů dokonce původní Fastův předpoklad vyvracejí.³⁹ Na základě analýzy spisů, ale i rozhovorů s okolím pachatele dospěli výzkumníci k závěru, že pachatelé se sice vnímají jako oběti různých ústrků včetně mobbingu, ale jejich pocity neodpovídají realitě. Skutečnost

³⁷ Füllgrabe, U. (2001). Gefahrenprognosen. *Kriminalistik*, 12, 799–804.

³⁸ Cit. dle Neuzner, B. a Brandstätter, H. (1996). *Wagner: Lehrer, Dichter, Massenmörder*. Frankfurt: Eichborn Verlag. s. 108–109.

³⁹ Hoffmann, J. a Steffesenn, R. (2010). Zielgerichtete Gewalt und Amok an Schulen – Aktueller Erkenntnisstand und Ansätze der Prävention. *Jugendhilfe*, 48(3), 120–129; Diehl, F. (2014). Einfache Erklärungen von Amokläufen sind gefährlich. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* [online]. 13, 728–736. [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: www.zis-online.com

je spíše taková, že budoucí „amokáři“ v důsledku svých povahových nápadností vnímají okolí jako nepřátelské a sami se od ostatních izolují. Schizoidní rysy akcentované narcismem vysvětlují pokroucené vnímání světa, které se promítá i do neschopnosti navázat nosný vztah k ženám, a tak získat uznání, po kterém budoucí pachatelé touží. Sebeprerečňování a pocity grandiozity jen zvyšují zážitky frustrace. Nakonec zjištěná citlivost na respekt ke své osobě generuje intenzivní pocity ponížení a křivdy a indukuje roli oběti. Na základě současných poznatků lze tedy konstatovat, že teze o mobbingu jako klíčovém faktoru radikalizace je neudržitelná. Někteří experti⁴⁰ ji dokonce považují i za nebezpečnou, neboť vytváří projekční plochu pro napodobitele. Uspadňuje totiž identifikaci náchylných nespokojených jedinců s pachateli útoků a navádí je k racionalizaci (přikrášlování) motivů zamýšleného činu.

1.3 Nakažlivost útoků na měkké cíle

O vlivu sociálně psychologických fenoménů nápodoby zejména na mladé pachatele masakrů se diskutuje již dlouho.⁴¹ V řadě případů se totiž *ex post* zjišťuje, že se pachatelé inspirovali podobnými útoky anebo obdivovali své předchůdce. Tak se např. na stole šestnáctileté Natalie Carpenter, jejímuž útoku se naštěstí podařilo zabránit, našla již zmíněná publikace J. Fasta, ve které jsou podrobně popisovány strůjci masakru v Columbine. Osmnáctiletý původce masakru v obchodním centru Olympia v Mnichově měl dokonce navštívit město Winnenden, kde Tim Kretschmer v roce 2009 zastřelil v budově reálné školy 15 lidí.

Jasně stanovisko k vlivu nápodoby na procesy radikalizace přinesla aktuální studie z USA, která se zabývala příčinami nárůstu jevu. Vyšla z faktu, že počet masakrů v USA vzrostl za posledních 15 let zhruba třikrát. V průměru dojde každý 32. den k extrémnímu násilí na školách (*school shooting*) a každý 12,5. den se odehraje podobná tragédie na veřejném místě.⁴² Jinak řečeno, přibližně jednou

⁴⁰ Viz např. Diehl, F. (2014). Einfache Erklärungen von Amokläufen sind gefährlich. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* [online]. 13, 728–736. [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: https://www.i-p-bm.com/images/Literatur_und_Presse/zielgerichtete%20gewalt%20und%20amok%20an%20schulen.pdf

⁴¹ Verhovnik, M. (2015). Die Medienberichterstattung über Täter von School Shootings – Förderung von Nachahmungstaten? *Kriminalistik*, 5, 301–306.

⁴² Tufekci, Z. (2012). The media needs to stop inspiring copycat murders. Here's how. *The Atlantic* [online]. [cit. 26.04.2022]. Dostupné z: <http://www.theatlantic.com/national/archive/2012/12/the-media-needs-to-stop-inspiring-copycat-murders-heres-how/266439>

za měsíc je registrován incident v prostředí škol a jednou za 2 měsíce pak ve veřejném prostoru. Přitom do roku 2000 řešila policie v USA 2–3 případy masakrů ročně. Proč dochází k této změně? Jennifer B. Johnston⁴³ z Western New Mexico University se pokusila se svým týmem na tuto otázku najít odpověď. Studii prezentovala v srpnu 2016 na sympoziu Americké psychologické asociace v Denveru. Hlavní zjištění týmu lze shrnout do těchto tvrzení:

- masakry mohou být nakažlivé
- a mediální zpravodajství přitom může hrát výraznou roli.

Johnston ve své studii spojila psychologický a sociologický přístup k analýze masakrů. Vyšla z profilů pachatelů a zpracovala jejich dominující a společné charakteristiky. Zopakovala tak již známé věci. Pachatelé mají narcistické povahové založení, ke kterému často patří také hypochondrické sklony a depresivní ladění. Navíc zdůraznila **symptom grandiozity**. Ten se projevuje zejména v touze stát se známým a slavným. Podle Johnston právě tento psychologický aspekt v průběhu devadesátých let dramaticky změnil váhu. Pro mnoho (nejen) mladých lidí je touha prorazit a získat publicitu tak silná, že je spojována se smyslem života. A také u pachatelů masakrů hraje stále větší roli.

Představy grandiozity souvisejí s rozšířeností a rostoucí přítomností (sociálních) médií v každodenním životě. Právě od poloviny devadesátých let minulého století dochází k prudkému rozmachu médií. K tomu se přidávají i sociální sítě, na kterých lze snadno a rychle získat publikum, a tím i kýženou publicitu. Masakry představují mediálně vděčné téma, o čemž svědčí i skutečnost, že v poslední době jsme dokonce svědky online přenosů z míst tragických incidentů. Záběry pobíhajících policistů, výpovědi otřesených svědků, ale také sebeprezentace pachatele na sociálních sítích již nejsou výjimkou. Pachatelé se tudíž mohou spolehnout na to, že svým činem upoutají pozornost a získají prostor v médiích. A to je to, po čem touží.

Nabízí se otázka, zda více útoků způsobuje i více zpravodajství o nich, anebo zda zpravodajství vede k většímu počtu incidentů. Podle výzkumníků platí tato souvislost: čím více se informuje o masakrech, tím více masakrů se objeví. Studie Johnstonové tvrdí, že právě vyšší mediální prezentace a informovanost vedla k vyššímu výskytu jevu. Teoretické vysvětlení nabízí teorie nápodoby anebo nákazy.

⁴³ Johnston, J. a Joy, A. (2016). *Mass shootings and the media contagion effect*. Western New Mexico University.